

Charles Nicholl

Kihanje, zehanje, padanje

Spisek talentov Leonarda da Vincija je dolg in neverjetno raznovrsten – slikar, izumitelj, anatom, matematik, glasbenik in tako dalje – redko pa vsebuje besedo “pisatelj”. To je glede na njegov obsežni opus presenetljivo. Njegovi obstoječi rokopisi in zapiski obsegajo okrog sedem tisoč strani (čeprav so nekatere zelo majhne), in to je samo del, morda dve tretjini celote. Leonardo je popisal ta velikanski kup papirja, pisatelj v literarnem smislu pa v glavnem ni. Prej je zapisovalec stvari: poročevalec o mislih in opažanjih, sestavljalec seznamov in zaznamkov. Kljub nekaj kratkim ekskurzom v zavestno literarne oblike je prevladujoči ton njegovega pisanja zgoščen, pogovoren, praktičen, jedrnat. V slikarstvu je mojster odtenkov, kot človek peresa pa je bliže rokodelstvu. “Tesar besed”, če si sposodimo izraz pri Benju Jonsonu.

Najboljše Leonardove spise odlikuje čudovita urejena jasnost. Zaradi “zrcalne” levičarske pisave je njegove rokopise težko brati, vendar se za tem ortografskim zastorom dokopljemo do tistega, kar je Giorgio Nicodemi imenoval “jasne in natančne miselne navade”. V beležnicah je mnogo lepih stavkov. “Infra l sole e noi è tenebre, e però l'aria pare azzurra” (“Med soncem in nami je tema, in vendar se zdi zrak sinji”), je lep stavek, vendar ni tak zaradi literarnega sloga. Besede zarežejo v živo in razkrijejo jasno in preprosto ugotovitev, v katero so strnjena zapletena znanstvena in filozofska vprašanja. Nasprotno pa so, kadar hoče cvetličiti in bistroutiti – v nekaterih opisih poplav, viharjev, bitk; v nekaterih prospektom podobnih pismih morebitnim mecenom – rezultati precej bombastični. Če mislimo na Leonardove dejanske literarne spise (v nasprotju z zapiski, beležkami in tehniškimi razpravami, ki sestavljajo glavnino njegovih rokopisov), je najboljši takrat, ko hoče zabavati: v svojih ezopovskih basnih, ki se ponašajo z

enako imenitno skopo dikcijo; v sleparskih okrožnicah in zagonetnih ponarejenih prerokbah. To so nestrokovna dela, napisana za kratek čas na dvoru Sforzov v Milanu, vendar so polna zanimivih, nekako vilinskih odzvokov.

Ta nadvse plodni pisec je imel zelo dvoumen odnos do jezika in njegovih uporab. V nekem znanem komentarju je Leonardo opisal samega sebe kot "omo senza lettere", "neukega človeka". S tem je hotel reči, da se ni učil latinščine; da ni na univerzi študiral gosposkih "družboslovnih znanosti" (tako imenovanih zato, ker niso bile povezane s potrebo po učenju določene obrti). Pač pa je imel za seboj vajeništvo, drugačno vrsto izobrazbe: tako, ki se je odvijala v trgovski delavnici, kjer je spoznaval bolj rokodelske kot intelektualne sposobnosti in poslušal več italijanščine kot latinščine. Njegov opis samega sebe kot "neukega" je deloma cinična hvalnica te praktičnejše oblike učenja. Nanj naletimo v nedokončanem eseju, katerega osnovna tema je silovito psovnanje "učenih" – akademikov, znanstvenikov, *ipse dixit* komentatorjev in okrajševalcev. To so "razglaševalci in ponavljalci besed drugih"; "gonfiati" – napihnjeni ali napolnjeni – so z informacijami iz druge roke. On, neuki človek, ne more citirati učenih avtoritet kakor oni, "vendar bom citiral nekaj veliko imenitnejšega in vrednejšega: izkušnjo, mojstrico nad njihovimi mojstri". V tem je kanček družbene kljubovalnosti, celo bojevitosti: svojo pomanjkljivo formalno izobrazbo in revno mladost nezakonskega sina v podeželski zastonosti Vincija spreminja v kazalec svoje moči. Njegov duh ni obremenjen z nauki; on je intelektualni samouk.

Leonardo, čigar genialnost se je v upodablajočih umetnostih pokazala zelo zgodaj (kot pravi Vasarijev življenjepis, medtem ko bi bilo na podlagi drugih virov temu mogoče ugovarjati), je pisati začel dokaj pozno. Ohranjenih je nekaj posameznih listov iz časa okrog 1470, ko mu je bilo nekaj več kot dvajset let, najstarejše obstoječe beležnice – prvi dokaz sistematičnega načrta za pisanje – pa so iz let po 1480, ko je bil v Milanu. Razvoj je viden v pisavi. V zgodnjih odlomkih je polna zank in zavojev, iz nje je čutiti napor ("notarska" roka, menijo nekateri, ki naj bi govorila o učenju pod vodstvom očeta notarja, sera Piera da Vincija); v milanskih beležnicah je ortografija bolj urejena in strnjena, čeprav to še ni gosti, minimalistični rokopis zadnjih let. Ena teh zgodnjih beležnic, ki jo zdaj imenujejo *Trivulzijev kodeks*, vsebuje obsežen seznam latinskega besedišča, pa tudi Leonardov prvi spisek knjig, ogrodge zbirke, ki vsebuje med drugim Plinijevo *Naravoslovje*, latinsko slovnico, aritmetični priručnik in komični ep *Morgante* Luigija Pulcija, ki ga je verjetno spoznal v Firencah: kratka vrsta knjig na polici samouka. Tista polemika o prednostih neukosti je bila napisana okrog leta 1490 in je del niza spisov, ki jih imenuje *Proemi* ali predgovori, čeprav ni jasno, k čemu. Stvar spada v obdobje, ko se je spopadal s svojimi pisateljskimi in bralskimi pomanjkljivostmi.

Leonardo zmerom vzbuja občutek, da besedam ne gre zaupati: "izkušnja" iz prve roke (*sperientia*, ki jo je mogoče razlagati tudi kot "poskus"), je vse. Jezik, ki naj bi stvari pojasnil, jih namesto tega s svojim vmešavanjem zaplete in

zamegli. Ob eni njegovih anatomskih risb srca je besedilo, ki je videti kakor pojasnilo k sliki, v resnici pa pravi:

O pisatelj, le s katerimi besedami bi lahko tako dovršeno opisal ta celotni organizem, kakor ga opisuje ta risba? Ti, ki ga ne poznaš zares dobro, ga opisuješ zmedeno in kaj malo pripomoreš k razumevanju resnične oblike stvari ... Kako bi lahko z besedami opisal to srce, ne da bi napolnil celo knjigo? In čim podrobneje skušaš pisati o njem, tem bolj begaš poslušalčev um.

In neke drugje, v podobnem tonu, ko govori o načrtovanju strojev:

Če hočeš z nekim mehanizmom doseči določen namen, se ne spuščaj v zmedo številnih različnih delov, ampak poišči najbolj zgoščen način: ne obnašaj se kakor tisti, ki, ker pač ne poznajo primernih besed, da bi nekaj izrazili, to storijo po ovinkih in z zmedeno dolgoveznostjo.

Jezik je povezan s pomanjkanjem jasnosti: besede stvari zapletejo, ker so prezamotan mehanizem. Triki in uganke in rebusi, ki si jih je izmišljal za milanske dvorjane, so izraz podobnega razmišljanja: tisto pisanje je ena sama potegavščina, točka za zabavni program.

Vasari zelo poudarja Leonardovo živahno in duhovito kramljanje (čeprav je bil sam premlad, da bi ga lahko slišal), moj vtis pa je tudi nasproten: vtis človeka, nagnjenega k dolgim, nelagodje vzbujajočim tišinam; samotarja, ki je imel rad družbo živali. "Človek ima veliko sposobnost govora, a kar reče, je v glavnem prazno in zlagano; živali je imajo malo, a kar povedo, je koristno in resnično."

Leonardov bodikavi odnos do jezika je za življenjepisca pravo darilo. Njegovi rokopisi, ki jim manjka besedne umetnosti, dobro obtesani, vendar redko lepo zglajeni, so pripomoček, kakršen literarni opus ni. To ogromno, kaotično, zbirno besedilo je preprejeno z nizi biografskih podatkov. Leonardove slike, skrajno natančne in hermetične, v smislu razkrivanja osebnosti ne ponujajo veliko, v besednem labirintu njegovih rokopisov in beležnic pa ga slišimo: v stavkih slišimo njegove govorne vzorce; v neobdelanih narečnih zapisih zaznavamo zven njegovega glasu.

Niti v zasebnem okviru beležnic Leonardo ni naklonjen razkrivanju osebnosti, vendar je bistvo kljub temu tam. Ob zapisu o aerodinamiki ptičjega leta najdemo, skromno stisnjeno v kot, slavno zabeležko o njegovem "najstarejšem spominu" (ali, kakor je bilo ljubše Freudu, fantaziji): "Zdelo se mi je, da je, ko sem bil v zibki, prišel k meni škarnik in mi z repom odprl usta in me nekajkrat udaril z repom med ustnice." Poleg tega je še nekaj enigmatičnih odlomkov ("Če vam je svoboda draga, ne razkrijte, da je moj obraz ječa ljubezni") in duhovitih namigov ("Ne bodi lažnivec o preteklosti"), pa sem ter tja kakšno drobno priznanje, kakršno je tole o lenarjenju v postelji: "Zjutraj, ko je duh umirjen in spočit in telo pripravljeno na nove napore, si duh privoščiči toliko praznih užitkov, ko si zamišlja nemogoče reči, telo pa se predaja prav radostim,

ki pogosto povzročijo propad življenja.” Nekateri odlomki kot da posegajo prav v njegovo sanjsko življenje, na primer prerokba z naslovom *O sanjanju*: “Pogovarjal se boš z živalmi vseh vrst in one bodo govorile s tabo v človeškem jeziku. Videl boš samega sebe padati z velikih višin, ne da bi se poškodoval. Hudourniki te bodo nosili s seboj in te premetavali v svojem hitrem toku.” Ali ta strašljivi zadnji stavek zgodbe o afriškem velikanu: “Ne vem, kaj naj rečem ali kaj naj storim, saj vsepovsod naletim nase, ko plavam z glavo navzdol skozi tisto orjaško grlo in ostajam zakopan v tistem velikem trebuhu, v zmešnjavi smrti.”

Leonardo je nekoč rekel, da bi morala slika pokazati “miselne dogodke” (“*accidenti mentali*”) skozi fizična dejanja upodobljenih, in na to se spomnim, kadar berem njegove rokopise, ki so skrbno napolnjeni z “miselnimi dogodki”, velikimi in majhnimi, dosledno razloženimi, pospremljenimi z bogato mešanico neznatnosti – šal, norčij, drobcev poezije (Ovidija, Horacija, Danteja), osnutkov pisem, gospodinjskih računov, receptur za barve, nakupovalnih seznamov, bančnih izpiskov in tako naprej – ki nam na določene načine povedo več o njem kot tiste velike in pogosto nedoumljive besede umetnosti in znanosti, zaradi katerih je slaven.

Leonardovi rokopisi so ohranjeni v treh oblikah: v vezanih zbirkah, sestavljenih po njegovi smrti; v beležnicah, ki so ostale bolj ali manj nedotaknjene od časa, ko so bile v njegovi lasti; in kot posamezni listi. Najslavnejša izmed velikih mešanih zbirk je *Codex Atlanticus* v knjižnici Biblioteca Ambrosiana v Milanu. *Codex Atlanticus*, ki ga je v poznem 16. stoletju sestavil kipar in bibliofil Pompeo Leoni, je bil v izvorni obliki mogočna, v usnje vezana knjiga, visoka več kot 60 centimetrov. Vsebovala je 401 list, med katerimi so bile cele pole Leonardovega rokopisa, večinoma pa montaže manjših listov, do pet ali šest skupaj, včasih prilepljenih na podlago, včasih vstavljenih v okvirje, tako da sta bili vidni obe strani papirja. Ime kodeksa nima nič opraviti z oceanom, vendar se z imenom naslanja na njegovo velikost: “format atlasa”. To ime je skoval knjižničar v Ambrosiani, Baldassare Oltrocchi, ki ga je leta 1780 vnesel v seznam kot “*codice in forma atlantica*”. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so ta razkošni “album” razdrli in preuredili tako, da so njegovi deli (ki jih je precej nad tisoč) zdaj vstavljeni vsak zase.

Še dve veliki mešani zbirki obstajata, obe v Angliji. Ena je zbirka risb in rokopisov v kraljevi knjižnici v gradu Windsorju. Tudi to je dediščina Pompea Leonija: pravzaprav je nekatere manjše dele očitno odrezal od večjih listov, ki so zdaj v *Atlantskem kodeksu*. V nekem trenutku je zbirka prišla v roke pohlepnega zbiralca Karla I., čeprav o tem ne obstaja nikakršna dokumentacija. Sredi 18. stoletja se je pojavila v Kensingtonski palači: neko poročilo iz tistega časa pravi, da je bila ta “velika znamenitost” med državljansko vojno shranjena v “veliki in močni skrinji” in da je tam ležala “pozabljena kakih 120 let, dokler je ni na začetku vladavine sedanjega veličanstva po srečnem naključju na dnu tiste skrinje odkril gospod Dalton”. (“Sedanje veličanstvo” je bil Jurij III.) Med risbami in rokopisi v tej čudoviti zbirki so slavni listi z anatomskimi risbami.

Druga pomembna zbirka je *Codex Arundel* v Britanski knjižnici, ki ga sestavlja 283 najrazličnejših rokopisov, nastalih v obdobju skoraj 40 let. Okrog leta 1630 jo je v Španiji kupil grof Arundel.

Tema zbirkama pravih Leonardovih rokopisov bi bilo treba dodati še zbirko druge vrste: *Codex Urbinas* v Vatikanu, kompilacijo Leonardovih zapisov na slikah, ki jo je po njegovi smrti sestavil njegov tajnik in literarni izvršitelj Francesco Melzi. Skrajšana različica je bila objavljena v Parizu leta 1651; ta izvleček navadno navajajo z naslovom *Trattato della pittura (Razprava o slikarstvu)*. Ob koncu *Urbinskega kodeksa* Melzi navaja 18 Leonardovih beležnic, velikih in majhnih (*libri in libricini*), ki jih je uporabljal kot vire oziroma gradivo; 10 jih je izgubljenih. Vendar se lahko katera še pojavi: dve celi beležnici sta bili po naključju odkriti v Madridu šele leta 1967 in krožile so vznemirljive, vendar nepreverjene govornice o izgubljeni razpravi o *chiaroscuro*, ki jo Melzi omenja kot "Libro W" ("Knjiga W").

Zbirke so čudovite, a resničen Leonardov duh najdemo v njegovih beležnicah. Ohranilo se jih je okrog 25; natančno število je odvisno od tega, kako štejemo – nekatere manjše so namreč zvezane v sestavljene zvezke: na primer trije *Forsterjevi kodeksi* v V & A (ki je bil nekoč v lasti Dickensovega prijatelja in biografa Johna Forsterja) dejansko vsebujejo 5 beležnic. Največ beležnic je zbranih v pariškem Institut de France; v Francijo so prišle skupaj v letih po 1790 kot Napoleonov vojni plen, odzvet iz Ambrosiane. Druge so v Milanu, Torinu, Londonu, Madridu in Seattlu, kjer se nahaja *Codex Leicester*, najbolj oddaljena Leonardova beležnica, ki jo je pred desetimi leti kupil Bill Gates, baje za 30 milijonov dolarjev.

Tu in tam je kakšna stran izgubljena – nekaj jih je sredi 19. stoletja ukradel dolgoprsti bibliofil, grof Guglielmo Libri – v glavnem pa so te beležnice take, kot jih je zapustil Leonardo. Nekatere so še vedno v izvorni vezavi: rad je imel ovitke iz tankega pergamenta ali usnja, pritrjene z majhnim lesenim zatičem, pretaknjenim skozi vrveno zanko (kakor pri plaščih marsovcih). Formatu beležnic se gibajo od standardnega oktava, ki je podoben velikosti naših zvezkov, do prav majhnih žepnih knjižic, ne dosti večjih od zavoječka igralnih kart. Te – Melzijeve *libricini* – so služile kot beležnice in kot skicirke in na nekaterih med njimi je jasno videti, da so potovale z Leonardom. Poročilo nekega očividca iz Milana omenja, da mu je "s pasu vedno visela majhna knjižica".

Poglavitna lastnost Leonardovih rokopisov je njihova raznolikost, njihova pestra raznovrstnost: tu se toliko dogaja. Njihov najpomembnejši nauk je, da se je treba o vsem spraševati, vse raziskati, se povsod razgledati in nad vsem zamisliti, vedno prodreti prav do temeljev. Postavlja si tako velike kakor majhne naloge. Tule je seznam opravil iz ene od milanskih beležnic iz časa okrog leta 1598: "Opiši, kako nastajajo oblaki in kako se razblinjajo, zakaj se hlapi dvigajo iz voda na zemlji v zrak, zakaj se delajo meglice in zakaj se zrak gosti pa zakaj se zdi včasih bolj moder in drugič manj." Tale pa je z enega izmed anatomskih listov: "Opiši, kaj je kihanje, kaj je zehanje, kaj božjast, krč,

paraliza, drgetanje od mraza, potenje, utrujenost, lakota, spanje, žeja, poženje.” In še eden: “Opiši jezik detla.”

Leonardo je bil, kot je rekel Kenneth Clark, “najbolj neizprosen radovednež v zgodovini”. Beležnice pričajo o tem nenehnem iskanju zanimivosti. Njegova vedoželjnost se izraža celo v drobni pisarski navadi, katere sledi najdemo na mnogih straneh rokopisov. Kadar je hotel preizkusiti novo pero, je vedno načekal “dimmi”. Povej mi. V tem slišimo Leonarda, ki išče še drobec nove informacije. Povej mi, kaj, povej mi, kako, povej mi, zakaj – nedvomno so mnogi v Firencah in Milanu in še kje slišali vprašujoče tone Leonardovega *dimmi*.

Čudovita poteza Leonardovih rokopisov je “naseljenost”. V njih je polno ljudi ali vsaj imen – prijateljev, znancev, upnikov, mecenov, vajencev, ljubimcev – ter včasih odstavkov, napisanih z drugimi pisavami, ki govorijo o trenutkih v družbi z drugimi osebami.

Codex Atlanticus vsebuje list s seznamom umetniških del, ki ga je sestavil Leonardo okrog leta 1482, ko se je pripravljaj na odhod iz Firenc v Milano. Zaradi njegove biografske in umetnostnozgodovinske vrednosti ga pogosto transkribirajo, pri tem pa navadno ne omenjajo dejstva, da je prvi dve vrstici napisal nekdo drug, po preostalem seznamu in od zgoraj navzdol. Na nekem drugem listu v istem kodeksu je cel sonet, napisan z isto roko; skoraj vsega prekriva velik madež črnila, delno čitljivi sta le prvi vrstici:

Lionardo mio non avete d'.../
 Lionardo perche tanto penato
 (Leonardo moj, vi nimate ...
 Leonardo, zakaj tako trpeč)

Pisec teh besed je bil tedaj priljubljeni pesnik Antonio Cammelli. Doma je bil iz toskanskega mesta Pistoie, kjer je živel Leonardova teta in kjer se je verjetno leta 1477, po aretaciji npravstvene policije v Firencah prejšnje leto, skrivaj Leonardo. Cammelli je imenitna osebnost in dober pisatelj, je eden tistih robotih satiričnih pesnikov, ki jih poznamo pod skupnim imenom “*burchielleschi*” – po enem prvih predstavnikov tega žanra, florentinskem brivcu z vzdevkom *Il Burchiello*. Ime izhaja iz besedne zveze *alla burchia*, kar pomeni “na hitro” ali “zmedeno”: to so “pesniki na hitro”, s smislom za improvizacijo, ki bruhajo grobe in včasih prostaške sonete. To so bili džezisti ali raperji quattrocenta, zelo drugačni od uglajenih neopetrarkističnih pesnikov, kot sta bila Poliziano in Landucci. Nekatere Cammellijeve satirične pesmi so zgolj spiski domiselnih žaljivk – psovanje, ki ga sam imenuje “*dire pepe*”, “popoprano govorjenje” – vendar premore tudi prikupno, preprosto nonšalantnost. Uglajeni kardinal Bibbiena je kar dobro povzel Cammellijev zajedljivi slog: “*le facezie, il sale, il miele*” – “šale, sol, med”.

Vesel sem bil, ko sem se prek njune navzočnosti v Leonardovih rokopisih seznanil s Cammellijem in s še bolj nespodobnim toskanskim satirikom

Bernardom Bellincionijem, s katerim je Leonardo pozneje sodeloval pri ekstravaganantnem milanskem gledališkem podvigu, imenovanem *Il Paradiso*. To morda nista tiste vrste človeka, ki bi ju povezovali z legendarnim velikanom renesanse, bila pa sta v letih okrog 1470 kompanjona pravega Leonarda, iz mesa in krvi. Leonardova spretnost pri igranju na *liro da braccio* (ki ni bila lira ostrih oblik, kot se pogosto misli, ampak zgodnja vrsta violine) je imela verjetno kaj opraviti s tema rimačema.

Še eden, čigar pisavo najdemo na teh straneh, je očarljivi Tommaso di Giovanni Masini, na splošno znan pod zvenečim imenom "Zoroastro", čeprav je slišal tudi na druge vzdevke, kot na primer "Indovino" (Vedeževalec) in "Galozzolo" (Šiška). Tommaso, sin preprostega vrtnarja iz vasi blizu Firenc, si je pridobil nevsakdanji sloves kot alkimist in čarovnik; bil je tudi vegetarijanec (kot se je govorilo tudi o Leonardu): "Niti muhe ne bi ubil, iz nikakršnega razloga; najraje se je oblačil v platno, da mu ne bi bilo treba nositi česa umrlega." Spreletava se skozi mnoga desetletja Leonardovega življenjepisa; verjetno je prišel v njegovo delavnico v Firencah kot najstnik v poznih sedemdesetih letih 15. stoletja, pozneje pa je omenjan (kot "Geroastro") kot pripadnik Leonardovega kroga v Milanu. Pričevanja spet govorijo o njem leta 1505, ko naj bi, spet v Firencah, "trl barve" za fresko *Bitka pri Anghiariju* v Palazzo Vecchui. Kljub svojemu zanimivemu slovesu se v Leonardovih beležnicah pojavlja predvsem v praktičnih vlogah. Seznam dejavnosti studia iz leta 1493 omenja, da je izdeloval svečnike; neki sodobnik ga je opisal kot "kovača". Leta 1493 je Leonardo sodeloval pri ulivanju velikanskega bronastega kipa, znanega kot Sforzov konj, in brez dvoma je pri tem sodeloval tudi Masini – in še pri mnogih drugih projektih: vojaških, arhitekturnih in celo letalskih. Glede na njegovo alkimistično znanje si ne morem kaj, da mu ne bi pripisal recepta, ki ga je zapisal Leonardo, verjetno nekaj pred letom 1490. Pod naslovom *Fumo mortale* (*Smrtonosni dim*) so na strani, posvečeni vojskovanju na morju, našteje naslednje sestavine:

- Arzenik, pomešan z žveplom in realgarjem
- Medicinska rožna voda
- Strup krastače – to je, suhozemske krastače
- Slina steklega psa
- Izvleček drenovih jagod
- Tarantela iz Taranta

Tommaso je umrl v Rimu leta 1520, leto za Leonardom. Latinski napis na njegovem nagrobniku v Sant'Agati dei Goti se ga spominja kot "Zoroastra Masina, človeka izjemne poštenosti, velikodušnosti in svobodomiselnosti ter pravega filozofa, ki je raziskoval temo Narave v čudovito dobro Narave same." Leonardo ne bi imel nič proti, če bi bil to njegov nagrobni napis: "ad naturae obscuritatem spectat."

Tommaso Masini je na dveh listih sestavil spisek Leonardovih gospodinjskih izdatkov, ki je zdaj v Arundelovem kodeksu: spisek, ki je še tem bolj mikaven, ker govori o poletju 1504 in torej ponuja vpogled v domače prizorišče in zakulisje *Mone Lise*, s katero se je Leonardo takrat ukvarjal. "Na dan sv. Zanobia, 25. maja 1504, zjutraj, sem dobil od Lionarda Vincija 15 zlatih dukatov in jih začel trošiti," piše Tommaso. Tistega prvega dne, sobota je bila, je plačal 62 soldov neki Moni Margariti, ki se pojavlja še drugod v računih, povezanih s konji; in 20 soldov za nekakšno popravilo gospodarjevega prstana. Nakupi, ki jih je opravil tistega dne, so naštetih takole: obleke, jajca, žamet, vino, kruh, meso, murve, gobe, solata, sadje, sveče, jerebica, moka. Sobota je bila dan za zapravljanje, morda za kakšno zabavo v studiu Leonarda da Vincija, naslednje tri dni pa je Tommaso kupoval samo osnovne stvari: kruh, vino, meso, juho in sadje. Če sklepamo iz tega drobnega primera, je Leonardo v svojem gospodinjstvu porabil za hrano okrog 240 soldov (tri dukate) na teden.

Iz istega obdobja je še en nakupovalni seznam, napisan z Leonardovo roko. Tu je zabeležil nakup precej močno začinjene vrste popranega kruha ("pane inprepato"), jegulj in marelic, pa tudi dveh ducatov vezalk, sulice in noža ter majhnega križa, ki ga je kupil od človeka z imenom Paolo. Sledi zapisek o obisku pri brivcu, saj je vedno skrbel za svojo urejenost, in nato nenavadna zabeležka, ki je pritegnila nekaj pozornosti: "per dire la ventura ... 6 soldi." Presenetljivo je, da je človek, ki neizpodbitno ni dal nič na vraže, trošil denar za "napovedovanje usode" – le kaj je hotel zvedeti o svoji usodi? Drugi računi za julij 1504 so na listu v *Atlantskem kodeksu* – "V petek 19. julija imam še 7 florintov in 22 v ročni blagajni" itd. – in na isti strani, boleče pomešano med vsakodnevna plačila, Leonardovo poročilo o smrti očeta: "V sredo ob sedmi uri je umrl ser Piero da Vinci, 9. julija 1504."

Ime, ki ga v Leonardovih beležnicah najpogosteje najdemo, je "Salai", vzdevek (ki pomeni nekaj takega kot "Vražiček") njegovega svojeglavega mladega vajenca Giacoma Caprottija. V Leonardov milanski studio je prišel leta 1490, star deset let, in ostal pri njem skoraj trideset let: kot družabnik, zaupnik in (po zanesljivem pričevanju milanskega slikarja Giovannija Paola Lomazza) ljubimec. Pripoved o Giacomovih objestnostih v prvem letu vajeništva je zagotovo najdaljše poročilo o početju druge osebe, ki ga najdemo v Leonardovih zapiskih. Napisano je bilo dejansko kot poročilo, saj podrobno našteva izdatke zaradi dečkovih lumparij. Videti je, da je bilo napisano v eni sapi: barva črnila je enotna temno rjava. Namenjeno je bilo nedvomno Giacomovemu očetu, ki naj bi poravnal račun, vendar dobi *in extenso* nenavadno osebno noto, nekakšen ton jezne naklonjenosti, tako da postane tisto, kar naj bi bilo dokaj nejevoljen seznam pritožb, skoraj sanjarjenje. Pripoved se začne "na drugi dan", to je ponedeljek, 23. julija 1490:

Na drugi dan sem mu dal urezati dve srajci, par nogavic in telovnik, in ko sem pripravil denar, da bi plačal te stvari, mi je ukradel denar iz mošnjička

in nikakor ga nisem mogel pripraviti, da bi priznal, čeprav sem bil popolnoma prepričan. *4 lire.*

Dan po tem sem šel na večerjo z Giacomom Andreo in omenjeni Giacomo je jedel za dva in napravil škode za štiri, saj je razbil tri steklenice za olje in prevrnil vino in po tem prišel k večerji, kjer sem jaz ... /nedokončan stavek/ Dalje. 27. septembra je Marcu /d'Oggionu/, ki je živel pri meni, ukradel pero, vredno 22 soldov. Pero je imelo srebrno konico in vzel ga je iz Marcovega studia, in ko je Marco že vse preiskal, ga je našel v skrinji omenjenega Giacomu. *1 liro.*

Dalje. Naslednjega 26. januarja sem bil v hiši gospoda Galeazza da San-severina in sem pripravljajal sprevod za njegov viteški dvboj. Nekateri sluge so se slekli, da bi pomerili kostume za divje može v sprevodu. Eden od njih je pustil mošnjiček na postelji, med oblačili, in Giacomo ga je vzel in pobral iz njega ves denar, kar ga je našel. *2 liri in 4 solde.*

Dalje. V isti hiši mi je mojster Agostino da Pavia dal turško kožo, da bi si dal narediti škornje, in v mesecu dni mi jo je ta Giacomo ukradel in jo prodal nekemu čevljarju za 20 soldov, z denarjem pa si je, kot mi je zaupal, kupil janeževe bonbone. *2 liri.*

Dalje. 2. aprila, ko je Giovan Antonio /Boltraffio/ pustil pero s srebrno konico na eni svojih risb, ga je ta Giacomo spet ukradel. In to je bilo vredno 24 soldov. *1 liro 4 solde.*

Na rob, kot seštevek vsega, Leonardo zapiše štiri besede: "ladro bugiardo ostinato ghiotto" – "tat, lažnivec, trmoglavac, požrešnež". To je zelo slabo poročilo o Giacomu – povedano z neznatnim pomežikom mojstrovega očesa.

Poročilo se konča s seznamom stroškov za oblačila, iz katerega je razvidno, da je imel Salai ogrinjalo, šest srajc, tri telovnike, štiri pare nogavic, en podložen suknjič, 24 parov čevljev, čepico in nekaj vezalk, vsega skupaj za 32 lir. Na seznamu je oznaka "Prvo leto", ki je videti, tako kot ves dokument, kot nekaj med računovodstvom in romantiko. Ta slikovita zgodba o lumparijah in tatvinah skoraj spominja na nemo filmsko komedijo: zviti lisjak na delu, ob piano spremljavi primerne pridušene glasbe. Polna je tudi čudovitih detajlov: janeževi gumijasti bonboni, turško usnje, mošnjiček na postelji, razbite stekleničke za olje na tleh.

Nepričakovan dodatni učinek Leonardovih beležnic je njihovo trosenje prešernosti. Eden najboljših trenutkov je zapis v beležnici okrog 1508, ki je videti kot ena njegovih zgoščenih in odbijajočih znanstvenih "demonstracij", v resnici pa nosi naslov *Zakaj psi ustrezljivo ovohavajo drug drugemu zadnjico* (všeč mi je tisti "ustrezljivo") in privzdignjeno razglablja o vprašanih pasje sociologije.

Leonardo je imel rad šale in jih je celo vrsto zapisal. To je običajna dejavnost, kateri ne bi smeli pripisovati posebnega pomena – *zibaldoni* ali vsakdanje knjige so jih polne – toda humor je bil očitno del njegovega življenja. Šale so zelo spremenljive kakovosti: mislim, da je treba na zapisano šalo gledati kot

na bled odsev povedane – ob kateri si je treba predstavljati uradniško brezizrazen obraz. Nekatere premorejo neverjetne besedne igre, pri drugih se zdi, da so v besedni slepi ulici izgubile vso ostrino. Nekatere so satirične, posebno tiste proti duhovščini, in nekatere blago umazane, pri čemer mislimo na tiste v grobem chaucerjanskem slogu. Tako satira kot opolzlost imata očitne prednike v novelah Boccaccia in njegovih posnemovalcev ter še bliže v renesančnih zbirkah šal (*facetiae*) – predvsem v šalah Poggia Bracciolinija, ki so včasih kar zasoljene. Tule je nekaj leonardovskih šal, zapisanih v letih okrog 1490:

Nekdo je skušal pitagorejsko dokazati, da je že nekoč živel na tem svetu, nekdo drug pa mu ni hotel verjeti. Zato je prvi rekel: "Dokaz, da sem že bil tukaj, je to, da se spominjam, da si bil ti mlinar." Drugi je mislil, da se hoče norčevati iz njega, in mu je odvrnil: "Prav imaš, zakaj zdaj se spominjam, da si bil ti osel, ki mi je prinašal moko."

Neka ženska je prala obleke in njene noge so bile vse rdeče od mraza. Mimo je prišel duhovnik in osupnil. Vprašal jo je, od kod pordelost, na kar je ženska odgovorila, da jo povzroča ogenj pod njo. Tedaj je duhovnik vzel v roko tisti del samega sebe, zaradi katerega je bil bolj duhovnik kot nuna, jo potegnil k sebi in jo zelo vljudno vprašal, ali bi bila tako prijazna in mu prižgala svečo.

In še ena literarna šala: "Če je bil Petrarka tako noro zaljubljen v lovorove liste, je bilo to zato, ker se tako dobro podajo h klobasam in drozgom" – besedna igra je v podobnosti med lovorjem (*lauro*) in Petrarkovo Lauro. Te šale v splošnem niso zelo smešne, vendar pa nosijo v sebi oddaljen zven smeha, kateremu bi sicer morda pozabili prisluhniti.

Prevedla Maja Kraigher